

EL PARAMILITARISME A COLÒMBIA LÒGIQUES I PROCESSOS

Carlos Medina Gallego

www.camega.org

Importants sectors de la societat civil observen amb expectativa el procés que el govern nacional actualment avança amb els paramilitars i considera que el mateix representa una possibilitat per avançar en el camí de la recerca d'una sortida negociada al conflicte armat colombià i, fins i tot quan tenen reserves sobre l'abast i les possibilitats del mateix, no deixen de ponderar positivament el fet de que el govern assumeixi la responsabilitat de reprendre el camí d'exercici del monopoli de la llei, la força i la justícia, en la reinstucionalització de la violència paramilitar, les pràctiques i fonaments de la qual han estat afins i útils a les raons d'Estat [1].

L'acadèmia considera que el procés amb els paramilitars ha de construir-se i dur-se a terme amb el major rigor i responsabilitat, per part de l'Estat i la societat colombiana, en termes del coneixement del fenomen, la veritat històrica sobre el desenvolupament del mateix i les seves múltiples implicacions en la vida nacional, l'assumpció de responsabilitats pels crims atroços i de lesa humanitat, l'aplicació de la justícia i la reparació de les víctimes, com a fonament essencial per marxar en el camí de la reconciliació.

S'entén la necessitat de definir sobre les realitats del país els processos, procediments i agendes que contribueixin a la construcció d'una societat democràtica, sobirana i amb justícia social i que estigui disposada a contribuir a superar els impassos per avançar pel camí de la construcció social de la pau. En aquest sentit, com a acadèmics i ciutadans estem obligats a cridar l'atenció sobre aspectes fonamentals a tenir en compte sobre el fenomen paramilitar que s'han de considerar i ponderar-los adequadament perquè el procés no resulti ser el que no és.

Sobre el fenomen del paramilitarisme

Els orígens del paramilitarisme estan units a les estratègies de lluita contra la insurgència en el marc de l'impuls dels principis i fonaments de la Doctrina de la Seguretat Nacional i els Conflictes de Baixa Intensitat. L'Estat, a través de les seves Forces Militars i conjuntament amb sectors socials, econòmics i polítics regionals, van ser promotors i agents dinamitzadors de la seva formació.

El fenomen paramilitar es va donar com un procés de privatització d'exercici de la força, la llei i la justícia per sectors afins als propòsits i raons d'Estat davant la incapacitat del mateix d'operar en contextos regionals en el marc dels paràmetres institucionals existents. El fenomen paramilitar es va donar com una pràctica del Terrorisme d'Estat.

En aquest sentit, l'Estat i les seves Forces Armades són responsables del sorgiment i desenvolupament del fenomen i dels crims comesos pel mateix. L'Estat té una veritat a confessar en aquest aspecte i no constitueix un jutge imparcial en l'enjudiciament del

fenomen.

Les accions empreses per aquest fenomen en el camp de l'acció militar van estar dirigides fonamentalment contra la població i societat civil mitjançant l'assassinat selectiu, la massacre, el genocidi, la desaparició i el desplaçament forçat, l'expropiació, crims en la seva majoria de lesa humanitat.

El fenomen va ser cooptat pels empresaris i les lògiques de la indústria del narcotràfic i es va col·locar al seu servei complint les tasques de protecció de zones de cultiu, laboratoris i dinàmiques econòmiques unides al transport i a la comercialització de la droga.

El paramilitarisme es va convertir en instrument de la confrontació entre el narcotràfic i l'Estat quan l'extradició va estar-hi entremig i va assumir la forma de terrorisme.

El fenomen paramilitar és molt més que un aparell militar

Durant quasi tres dècades el desenvolupament de la guerra paramilitar es va nodrir de diferents fonts de finançament que li va permetre a aquest fenomen consolidar una economia de guerra, capaç de mantenir un exèrcit d'aproximadament vint mil homes, en condició de mercenaris, que amb l'ajuda de les operacions encobertes de les Forces Armades, li va permetre copar gran part del territori nacional i fer-se amb un conjunt de recursos incalculables generant processos d'acumulació de capital i consolidació d'economies locals i regionals que van reconfigurar i van redefinir els escenaris socials i productius donant origen a noves èlits econòmiques i polítiques unides a l'expansió i el desenvolupament del paramilitarisme.

Aquests processos d'acumulació de capital, generats en diferents fonts, legals i il·legals, van anar enfortint les èlits regionals que van modernitzar les seves economies i van transformar les relacions productives consolidant un model de desenvolupament regional que ha buscat articular-se ràpidament al model nacional i per aquesta via al mercat mundial.

Durant anys l'economia de guerra paramilitar es va aixecar sobre les pràctiques de la contribució voluntària i forçada, el narcotràfic, el segrest, l'extorsió, el robatori de combustible, l'apropiació de recursos públics, especialment de caràcter municipal i departamental, l'expropiació de terra, la generació d'economies agroindustrials a través del testaferró, entre altres mecanismes d'acumulació (ramaderia, transport, apostes permanents, cantines, prostitució, drogueries, botigues, cooperatives...) que van comprometre economies regulars i il·legals, indústries regionals i inclús la presència transnacional articulada a l'explotació de recursos estratègics.

En les dues últimes dècades, les economies camperoles han estat sens dubte les més durament colpejades pel procés de relativització generat pel paramilitarisme. Els processos d'expropiació directa i indirecta als que van ser sotmesos els petits i mitjans propietaris, va afectar les seves economies familiars i va generar el fenomen del desplaçament massiu de població rural que en desarrelament ja assoleix la considerable xifra del 10% de la població total del país. Aquest procés de concentració de terra ha operat com una autèntica contrareforma agrària que ha estat dirigida cap a l'enfortiment de les economies d'agroindústria i a la creació de les condicions pel desenvolupament dels grans megaprojectes. Existeix una perfecta correlació entre el mapa que defineix la

presència paramilitar i els recursos estratègics sobre els quals es desenvoluparan megaprojectes. La guerra paramilitar va ser en allò essencial una guerra contra el camperolat.

En l'actual procés de desmobilització i desarmament, molt segurament els recursos entregats per les èlits paramilitars per reparar a les víctimes seran ínfims, en general, és necessari tenir en consideració que el poder econòmic, assolit pel fenomen paramilitar no es desmobilitza, sinó que entra en una etapa de legalització que afavoreix en allò essencial a les èlits paramilitars i de narcotràfic i als seus subalterns de confiança, convertint-se regionalment en un poder determinant no només en l'àmbit d'allò econòmic, sinó en els aspectes del control social i polític.

El paramilitarisme i la nova geografia institucional i política

En les últimes dues dècades s'han anat reconfigurant noves geografies institucionals que li possibiliten al fenomen paramilitar l'us dels assumptes que afecten la governabilitat i el desenvolupament econòmic regional. Aquestes noves geografies estableixen nivells de "sobirania-autonomia" i governabilitat en l'àmbit de la seva influència, generant autèntics "estats territorials", com aquells on l'exercici del poder de l'Estat està mediat per actors privats. Aquests estats territorials, compten amb les seves pròpies èlits polítiques i actors administratius que travessen tota la institucionalitat "direccionalitzant" la política i manipulant pel projecte de poder dominant els processos polítics i els pressupostos públics.

Així, les administracions locals i departamentals queden sotmeses a consultar com s'orienten les activitats econòmiques i socials, com es construeix el desenvolupament regional, cap a on es dirigeixen les prioritats d'inversió. Les regions d'influència paramilitar es configuren com a espais territorials "especials" amb les seves pròpies estratègies de seguretat i amb una relació amb l'Estat Central construïda sobre la seva pròpia consolidació autònoma d'estats territorials d'economies privades.

Les velles èlits polítiques han sofert a les zones de domini paramilitar un procés de reacomodació ideològica per sostenir-se regionalment o han estat sotmeses per la força, destruïdes o desplaçades per donar-li pas a un model de poder polític suportat sobre la violència, la coerció i el temor de la població.

La influència paramilitar en el país va crear una cartografia de sotmetiment polític, on el comportament electoral es va fer "captiu", convertint-se en una força de negociació important en períodes de confrontació electoral.

Sobre el mapa administratiu institucional es construeix una xarxa de relacions de seguretat suportada sobre l'empoderament institucional del paramilitarisme i la consolidació de les seves economies legalitzades en el procés de desmobilització i legitimades en els mateixos processos de desenvolupament regional.

Una nova burocràcia política d'origen i influència paramilitar ha d'anar consolidant-se amb pressupostos electorals acumulats sota el règim d'homogeneïtzació ideològica i política aixecat per la violència que es desmobilitza físicament, però que es manté en l'imaginari d'allò indesitjat de les poblacions com un referent de terror i de por que determina el seu comportament social i polític. La consolidació d'aquesta nova classe dirigent a les regions

amb aspiracions a exercir la representació política territorial, generalitza el fenomen que ja assoleix, segons els seus propis càlculs, el 35% de la presència paramilitar al congrés.

El paramilitarisme de quarta generació: La por no es desmobilitza

L'ús del poder regional a partir de la influència paramilitar ha de consolidar l'enfortiment de nínxols territorials paramilitar l'especificitat dels quals no serà la guerra com a tal amb exèrcits visibles, sinó, la "seguretat" com a fonament de la democràcia, el desenvolupament econòmic i la convivència.

La desmobilització paramilitar no desmobilitza la unitat de propòsits i compromisos per defensar els interessos socials, econòmics i polítics regionals, noves estratègies cobertes pel recolzament institucional, sostenen i reproduïxen la lògica de dominació regional, consolidant les seves relacions de poder. Un grup important de congressistes s'han convertit en defensors del projecte paramilitar, encobert en el discurs de l'interès nacional de pau i en la seva pròpia perspectiva política d'enfortir-se en el futur immediat com a representants regionals.

Les zones d'influència paramilitar viuen en un món del dret estrany, que interpreta l'interès i la lògica regional i de grup, allí no hi ha cabuda per cap vigilància social sobre el poder que s'exerceix en forma despòtica i autoritària. Pel contrari, en aquestes zones el sistema polític es tanca i queda dominat per actors que taponen tots els camins diferents i alterns cap al poder. El poder queda en mans de "minories" seleccionades que compten amb l'aval dels senyors de la guerra qui dipositen en ells la defensa nacional dels seus interessos econòmics locals i regionals. Allí es construeix un règim de premodernitzada política guiada per un model de democràcia restringida amb un sistema de participació política guiada per un model de democràcia restringida amb un sistema de participació cooptat a través de colònies electorals que no possibilita el lliure joc de la democràcia i impedeix l'accés al poder de la diferència.

El paramilitarisme de quarta generació desenvolupa la seva vida entre les dinàmiques de consolidació econòmica regional, l'enfortiment de la seva participació política i el discurs de la seguretat democràtica. A les zones de domini i influència paramilitar no només s'ha de desmobilitzar i reinsertar els grups armats, sinó que és absolutament necessari reinsertar la democràcia com la particular forma d'acció política que es construeix sobre el reconeixement de la diferència i respecte per la mateixa.

Desmobilització o reinstitucionalització

Els paramilitars no es reinserten sinó que es reinstitucionalitzen. És un esforç que realitza l'Estat per fer passar per l'adreçador el fenomen que se li va escapar de les mans per la presència del narcotràfic i el seu poder de corrupció. La reinstitucionalització ve contaminada de narcotràfic.

Convé distingir entre els qui es desmobilitzen i es reinserten, entre èlits paramilitars i bases d'integrants dels grups paramilitars que van fer de la guerra un ofici i es van ocupar en ell. Els anomenats "reinsertats" que depenen de les polítiques de subsidi de l'Estat i dels programes de formació i desenvolupament productiu. Els nivells de responsabilitat són diferents i el tractament ha de correspondre's amb justícia amb el nivell de

responsabilitat.

Sobre la Veritat, Justícia i la Reparació

La veritat sobre el fenomen paramilitar i els crims comesos per aquest és polifònica, tots els actors compromesos en el desenvolupament de les seves dinàmiques, victimaris i víctimes (Estat i Forces Armades, grups econòmics, empreses transnacionals, èlits econòmiques i polítiques regionals, empresaris de la droga, moviments socials i polítics, població civil desplaçada, orfes i viudes, familiars de desapareguts i assassinats, organismes de drets humans, mitjans de comunicació, administracions locals, departamentals i regionals... i sens dubte grups paramilitars) tenen una "veritat" per col·locar en coneixement de la societat per construir, en contrast, "una veritat històrica" que sigui el fonament de l'aplicació de la justícia, com a prerrequisit de la reconciliació.

Part de la veritat consisteix en que l'Estat reconegui la seva responsabilitat en la gènesi i desenvolupament del fenomen directa, per acció directa i per omissió i que a partir d'allí, sigui l'Estat el primer que es reinstitucionalitzi i reinserti.

Sense veritat no hi ha justícia, ni reparació, ni reconciliació. És una premissa recuperar la memòria col·lectiva i construir amb ella una veritat històrica, com a fonament de l'aplicació de la justícia i de la construcció de les veritats jurídiques i processals. La veritat no només es construeix des de la confessió individual i col·lectiva dels agents de violència, sinó des de la sindicació, la imputació i les declaracions de les víctimes i de la població i la societat civil.

El protagonista fonamental de la reconciliació no és el victimari, sinó la víctima, aquesta ha de ser reconeguda i ponderada en la més alta estima, ha de ser objecte de reparació integral que compromet una veritat acceptada de conformitat a allò exigint, ha de ser restituïda, rehabilitada, compensada econòmicament, i reparada individual, col·lectivament i simbòlicament. La reparació de les víctimes és responsabilitat absoluta de l'Estat.

Per guanyar la major objectivitat i legitimitat possible, convé al procés de veritat, justícia i reparació, tenir una comissió alterna de veritat, conformada per les víctimes, els organismes de drets humans, la societat civil i una secció humanitària internacional que sigui garant dels procediments i resultats.

No convé a un país que els qui són agents de crims atroços i de lesa humanitat, es desmobilitzin i es converteixin en agents de l'Estat i garants de la seguretat ciutadana. La seva reincorporació a la vida civil ha de ser en l'àmbit d'allò social i allò productiu.

Reptes i preocupacions

Avançar en la construcció i legitimació d'una veritat històrica (polifònica) sobre el fenomen paramilitar que determini la seva naturalesa, responsabilitats, abastos i perspectives postdesmobilització, des d'on es pugui exercir justícia reparativa i reconciliació.

Donar-li vida i protecció a una comissió alterna de veritat que vetlli per la defensa dels drets de les víctimes.

Assumir com a únic agent i responsable del procés de reparació de les víctimes a l'Estat, atendre les reivindicacions en demanda d'exercici de justícia en forma prioritària i les reparacions en forma integral i immediata.

Preveure el procés de delinqüencialització de les bases del paramilitarisme que pugui seguir a l'etapa de desmobilització.

Atenció efectiva als desplaçats de la violència i reinserció de les zones paramilitars a la institucionalitat democràtica.

Establir i tractar en llei la relació entre paramilitarisme, narcotràfic, Forces Armades i delinqüència organitzada i comuna.

Ponderar positivament les observacions, informes i recomanacions dels organismes nacionals i internacionals de drets humans, i generar amb la societat civil un equip d'observació i monitoreig del procés amb els paramilitars.

Descartar qualsevol possibilitat de que els desmobilitzats acabin sent part de les Forces Armades o formant empreses de seguretat privada.

Omplir les expectatives creades a les bases del paramilitarisme en relació amb la oferta d'atenció econòmica, educativa i productiva i, establir els criteris de reinserció social, econòmica i política amb les èlits locals i regionals paramilitars de tal manera que el fenomen es desmunti realment.

Notes

[1] Una definició el més sintètica possible, i per tant el més general i comprensible, sobre la tesis de la doctrina de la raó d'estat, afirma que la seguretat de l'estat és una exigència de tal importància que els regidors dels estat es veuen consternats, per garantir-la, a violar les normes jurídiques, morals, polítiques i econòmiques, que consideren a la vegada imperatives quan tals exigències no estan en perill.